

SARMIZEGETUSA DE LA SFÂRȘITUL ANTICHITĂȚII PÂNĂ ÎN EVUL MEDIU (I)

Gică BĂEȘTEAN

Muzeul de Arheologie Sarmizegetusa

Sfârșitul antichității. Atunci când se vorbește de localitatea Sarmizegetusa, de obicei gândul ne poartă la un oraș din provincia romană de la Nordul Dunării. În urmă cu aproape 2000 de ani aceste locuri au cunoscut apogeul dezvoltării politice, economice sau culturale. După momentul părăsirii provinciei de către armata și administrația romană, marele oraș va continua să fie locuit, chiar dacă în condiții net inferioare. În perioada medievală, dar și în epocile următoare, Sarmizegetusa nu va mai atinge niciodată bogăția și strălucirea antichității, ceea ce nu înseamnă o părăsire totală a locurilor. Oamenii vor continua să trăiască și să locuiască printre ruinele care le vor oferi adăpost sau materiale de construcții. Din păcate, la fel ca și pentru restul istoriei noastre, informațiile pentru perioada cuprinsă între secolele VIII-XIII lipsesc aproape cu desăvârșire. Doar continuarea descoperirilor arheologice ar putea să ne mai aducă, eventual, date noi din acest punct de vedere.

În zona forului avem atestate ziduri adăugate ulterior, care compartimentau o încăpere mai mare și erau construite într-o tehnică mai puțin îngrijită¹. Amfiteatrul de la Sarmizegetusa vine și el în sprijinul atât de discutatei perioade de după retragerea aureliană. Lângă porți au fost descoperite mai multe fragmente de capace de mormânt sau o stelă funerară. Acestea au fost aduse din zona cimitirelor pentru a bloca porțile și a transforma amfiteatrul într-o fortăreață, mult mai ușor de apărat decât zidurile orașului. Un tezaur cu monedă mică de bronz, descoperit în tribune, ne spune că această blocare a avut loc cândva în sec. IV, când orașul, deși nu mai avea suficientă populație să apere zidurile, încă mai putea opune rezistență².

Pe teritoriul așezării au mai fost semnalate în repetate rânduri monede izolate ce datează după Aurelian. O parte dintre ele au fost donate de către Ioan Görög, comerciant din Hațeg, Muzeului din Alba Iulia. Monedele datează din timpul împăraților Dioclețian (284-305), Galerius Maximianus (293-311), Constantinus (323-361), Valentinianus (374-375). În afară de acestea s-a mai găsit în anul 1909 o altă monedă de bronz ce aparține împăratului Galerius Maximianus bătută în monetăria de la Cartagina și o alta a lui Iulian Apostata (355-363), bătută la monetăria din Nicomedia³.

În colecțiile mai vechi ale muzeului din Deva se află șapte opaițe „piriforme”, lucrate într-o pastă cenușie-negricioasă sau brun-cenușie, în care apar bucăți de mică și pietricele. Nu se cunosc condițiile de descoperire. Au fost datate în sec. IV d. Chr. Alte două exemplare de același fel, depozitate la Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca, au fost descoperite în cadrul templului lui Silvanus, împreună cu o monedă databilă în timpul împăratului Gallienus (253-268). Arheologii nu exclud posibilitatea ca și

¹ Daicoviciu 1933, p. 527; Daicoviciu 1966, p. 33.

² Alicu 1997, p. 102. Din păcate, se pare că acest tezaur monetar astăzi nu mai există, probabil a dispărut cu prilejul ultimului furt din muzeul de la Sarmizegetusa, la începutul anilor '90. Se compunea din 69 de monede, cu ultimele piese emise în vremea lui Valentinian I sau Valens; Winkler 1974-1975, pp. 118-119; Diaconescu 2004, p. 131.

³ Daicoviciu 1966, p. 37; Winkler 1974-1975, p. 133.

aceste opaițe să provină tot din amfiteatru, unde a mai fost îngropat un tezaur monetar ce datează din aceeași perioadă⁴.

Din zona *domus procuratoris* provine un fragment ceramic grosier de culoare neagră, pe care a fost incizat chrismon-ul⁵.

Undeva la Est de zidul de incintă al orașului a fost descoperit edificiul EM 23. În perioada Antonină târzie sau Severiană, în zonă au fost construite două clădiri din piatră, separate de un spațiu despărțitor – *interstitium*, care mai târziu va deveni coridor. Pe la 260, în locul celor două clădiri, se va edifica o clădire de tip *villa*, ce va folosi parțial zidurile construcțiilor anterioare. Treptat, aceste structuri încep să se prăbușească, mai târziu, după o nivelare a locului, se va construi o clădire complexă din lemn. La Vest de acest edificiu a fost descoperit un cuptor ceramic de mari dimensiuni. La un moment dat, înainte de repararea clădirii de lemn, cuptorul a fost abandonat, camera de ardere și groapa de alimentare fiind umplute cu resturi ce provin de la un atelier de olar. Ceramica descoperită reia forme întâlnite și pe vremea provinciei, doar că pereții sunt mai subțiri, iar arderea este incompletă⁶.

În groapa de alimentare a cuptorului a fost descoperit un opaiț ceramic, care prezintă pe fund o cruce foarte probabil creștină. În cazul de față avem de a face cu o copie locală după un tip Vest-mediteranian, probabil Nord-italic, databil pe la mijlocul sec. V d. Chr. Această descoperire este foarte importantă, întrucât poate data cel puțin prima fază a clădirii de lemn⁷.

Toate aceste mărturii dovedesc faptul că, pe la sfârșitul de secolului IV și mijlocul secolului V d. Chr., la Sarmizegetusa încă se mai făceau modificări la clădiri. Desigur, nu se mai construia ca pe vremea provinciei, dar aici încă mai exista o locuire a unei populații romane. Aceasta ar putea fi o limită cronologică, de care avem cunoștință până în acest moment, la care orașul va fi locuit în antichitate.

Pe lângă descoperirile numismatice se mai poate aminti și descoperirea unei fibule digitate ce ar putea fi datată în sec. VII. Atribuirea acestui tip de fibulă a fost făcută la un moment dat pe seama slavilor⁸.

Descoperirile din cadrul necropolei de la Bratei au ridicat semne de întrebare, în special pentru zona arcului intracarpatic, în legătură cu atribuirea pe criterii etnice. Coroborat cu descoperirea altor artefacte, este foarte posibil ca ele să vorbească despre o locuire medieval-timpurie pe ruinele anticei Colonia Dacica Sarmizegetusa. Marea problemă, însă, este localizarea unei astfel de așezări⁹.

O linie de pătrundere a slavilor dinspre Banat este atestată și prin numele localităților Teregoва, Voislova, Bucova, Grădiște (satul se va numi din nou Sarmizegetusa doar din perioada interbelică). Probabil, după acest moment va avea loc întoarcerea populației latinofone și amestecul cu slavii, din a căror simbioză se va crea limba și poporul român.

La un moment dat, teritoriul orașului roman a fost brăzdat de numeroase canale târzii¹⁰, ce datează de după retragerea romanilor din zonă. Poate că acestea ar putea reprezenta cheia răspunsului referitor la continuitatea pe ruinele vechiului oraș antic.

⁴ Alicu 1994, p. 61; Alicu 1997, p. 102.

⁵ Daicoviciu *et alii* 1983, p. 260, Fig. 12.3; Daicoviciu 1981, p. 619-623; Diaconescu 2004, p. 131.

⁶ Diaconescu/Bota/Voișian 2006, pp. 886-890.

⁷ Diaconescu 1995, pp. 262-264, nr. 2, Pl. II, 3.

⁸ Horedt 1956, pp. 101 – 116; Popa 1988, p. 46.

⁹ Popa 1988, p. 46.

¹⁰ Băeștean 2010, articol în curs de apariție.

În zona *domus procuratoris* avem de a face cu canale din piatră de râu, piese arhitectonice și cărămidă romană refolosită, orientate N-S. Apar ramificații VSV sau V¹¹. Zidurile de la *horreum*-ul din imediata apropiere sunt traversate de astfel de construcții la distanțe foarte mici unele de altele, la fel cum se întâmplă și în cazul termelor din palat.

În afara zidurilor de incintă ale orașului, în regiunea Templului Mare, sunt semnalate canale rudimentare din piatră de râu fără mortar, piese arhitectonice cum ar fi și câteva fragmente de altar dedicate zeilor Diana, Iuno și Hercule. Dar, în acest caz ele au fost interpretate drept instalații romane construite după 170, în contextul refacerilor de după atacurile sarmatice, cu rolul de a drena apa din pânza freatică¹².

Printre canalele târzii din așa numita Insula 3 se remarcă C7', în pereții căruia s-au folosit un capitel doric, un bloc rectangular de calcar, piatră de râu, lespezi din drumurile romane, C5 și C6, construite cu lespezi de drum puse în cant, C2, etc.¹³ Chiar dacă C5 și C6 se află la distanță de aproximativ 1 m unul față de celălalt, sunt săpate în perioade de timp diferite. Tehnica lor de construcție este asemănătoare, în cazul ambelor s-au refolosit fragmente arhitectonice de epocă romană sau lespezi din dalajul drumurilor, doar că unul este acoperit de nivelul de demolare al clădirilor înconjurătoare, în timp ce al doilea este săpat în această dărâmătură.

Din prima fază am putut identifica următoarele canale: C5, C7, C7', C10, C11. Celei de a doua fază îi aparțin: C1, C1', C1+, C2, C2', C3, C9, C9'. Se poate remarca faptul că primele construcții au ținut seama de clădirile existente, de cele mai multe ori fiind construite chiar pe trama stradală; doar în cazul lui C7 și C7' avem o excepție, când se străpunge fundația zidului Z6, dar fără a-l distruge cum se întâmplă în cazul instalațiilor ulterioare.

Cel mai grav este faptul că toate aceste canale târzii au fost construite succesiv și au distrus și puțină stratigrafie rămasă de la cele anterioare. În aceste condiții este foarte dificil de abordat problema unei datări a lor.

Din nivelurile răscolite de canalele târzii am reușit să recoltăm ceramică comună, care, în mod clar, are o altă factură decât cea romană.

Iată cum descria R. Popa acest gen de ceramică: „*Marea majoritate a materialelor ceramice din secolele XI-XIII descoperite la Streisîngeorgiu, Strei, sau în alte așezări românești din Țara Hațegului, sînt fragmente de oale fără toartă cu caractere tipologice comune întregii Transilvanii, modelate la roata înceată din pastă grosieră și decorate cu caneluri, linii în val și împunsături, realizate cu un instrument ascuțit sau cu pieptenele, arse roșcat-cenușiu sau brun-cărămiziu în cuptoarele simple ale unor meșteșugari aparținînd mediului sătesc.*”¹⁴ După părerea unora dintre cei ce au văzut fragmentele, este posibil să avem de a face chiar cu material de factură dacică. Și nu este imposibilă o pătrundere a unei populații de daci liberi după părăsirea locului de romani. Însă, ceramica din Insula 3, atât cea romană, cât și cea târzie, va face obiectul unui studiu separat, întrucât, dacă se va putea face o sortare corectă a materialului, s-ar putea surprinde chiar momentul contopirii populației daco-romane cu slavii.

La aceste structuri am mai putea adăuga ceea ce am notat noi în momentul descoperirii drept Complex 1. Este vorba despre o groapă ce taie straturile romane distrugând chiar și faza de lemn. În cazul de față se pare că avem de a face cu o construcție ce avea acoperișul într-o apă, susținut de un par central, probabil mai înalt și de alți trei, de

¹¹ Daicoviciu *et alii* 1983, p. 251.

¹² Daicoviciu *et alii* 1979, pp. 146-148, Fig. 9-10, Pl. IV; Daicoviciu, Alicu 1981, pp. 83-84, Fig. 14. 2, Fig. 15. 2.

¹³ CCA 2006, p. 307; CCA 2008, pp. 269-270; CCA 2009, p. 191.

¹⁴ Popa 1988, p. 68, Fig. 14, 16.

dimensiuni mai reduse, situați înspre Est. Au fost cel puțin două momente de funcționare întrerupte prin incendiere. Având în vedere dimensiunile, ipoteza unui bordei pare mai greu credibilă, deși în interior am descoperit mai multe opaițe de factură romană, mult mai probabil avem de a face cu o groapă de provizii.

Este foarte greu de determinat momentul la care a fost săpată groapa de implantare a Complexului 1, din cauza numeroaselor canale târzii din apropiere. În orice caz, este acoperită de nivelul de demolare a clădirilor romane, în profil groapa devenind vizibilă, practic, abia în momentul în care taie cele două nivele de locuire din *insula* romană. În aceste condiții, am fi tentați să legăm construcția de cei care au realizat primele canale. În mod clar a fost adăpostită de zidurile Z1 și Z2, pe care nu le-a distrus, dar este foarte posibil să fi refolosit țiglele din acoperiș sau diverse obiecte din interiorul clădirii romane. Nici materialul arheologic nu ne ajută foarte mult la datare, predomină vasele romane, opaițe și chiar un fragment de *terra cotta*¹⁵, pe lângă care au apărut și câteva fragmente ceramice lucrate la roata înceată sau cu mâna. Sperăm că prelucrarea materialului ceramic ne va aduce mai multe date legate de locuitorii de la un moment dat ai Sarmizegetusei.

Materialul din umplutura canalelor, de cele mai multe ori, provine din fostul mare oraș roman, lucru care ne îngreunează foarte mult posibilitatea de a le atribui unei anumite populații sau unui anumit moment istoric. Cu alte cuvinte, este foarte greu de spus cine sunt cei care le-au construit și când anume.

Întrebările legate de momentul și de cine sunt cei care au participat la o muncă colectivă importantă, din păcate, rămân. În mod clar primele canale au ținut seama de planul clădirilor romane și nu au distrus zidurile pentru că, probabil, erau vizibile și, între acestea se mai locuia, se foloseau materiale de construcție sau diferite obiecte din inventarul locuințelor. Distrugerea apeductelor și a fântânilor publice, probabil, nu a avut loc imediat și cel puțin o perioadă au mai funcționat fără reparații. Este greu de crezut că ele mai puteau face față în sec. IV-V fără un serviciu permanent care să asigure curățenia instalațiilor sau înlocuirea conductelor distruse. Această perioadă ar putea fi extinsă până la purtătorii fibulei de sec. VII, când am putea presupune că zidurile orașului roman încă nu suferiseră un colaps total, printre ele se mai putea locui și chiar refolosi țiglele de la acoperișurile prăbușite. Așa cum atrăgea atenția R. Popa¹⁶, atribuirea pe criterii etnice este foarte greu de realizat. Probabil că și studiul ceramicii nu va face decât să ne ofere o datare aproximativă a unei situații comune întregii Transilvanii.

În cazul canalelor din a doua fază, atunci când construcțiile romane erau deja dărâmate, am putea să luăm sec. XI-XIII ca reper de început, deși nu este imposibil să se meargă și în secolele anterioare. În schimb, perioada până la care ar fi putut fi construite poate merge până târziu, în epoca modernă. Știm că pe aici au trecut turcii de mai multe ori. În timpul luptelor pentru tronul Transilvaniei dintre Acațiu Barcsai și Gheorghe Rákóczi al II-lea, de la mijlocul sec. XVII, aceștia au ajuns până la Grădiște, dar distruseseră biserica încă din anul 1659¹⁷. Zona a trezit și interesul austrieilor. Însă datele concrete referitoare la subiectul în cauză lipsesc.

Evul mediu, date de natură istorică și politică. La 9 Iunie 1315, pe când regele Ungariei Carol Robert de Anjou se afla la Timișoara, în fața sa s-a prezentat judele Nicolae, fiul lui Ștefan, „*villicus de Hatzak*” reclamând că moșia sa, numită „*Britonia*” pe care o avea ca moștenire legiuită de la bunicul său Toma, i-ar fi fost ocupată, pe nedrept, de cnezii Dan și Stanislau. Din același document aflăm că „*possessio Brythonia*” se găsea în

¹⁵ Într-o poziție dinamică este reprezentată partea inferioară, cu drapajul rochiei, a unui personaj feminin.

¹⁶ Popa 1988, pp. 46-68.

¹⁷ Rusu 1997, pp. 287.

„*comitatu de Hathzak*” și îi aparținea lui Nicolae¹⁸. Aflăm aceasta din scrisoarea regelui către Episcopia din Alba Iulia. Recunoscând drepturile judeului Nicolae, regele i-a întărit stăpânirea asupra Britoniei, cu drept de a o lăsa moștenire, ceea ce echivala cu a-l recunoaște pe acesta din urmă ca nobil. Se poate explica faptul că regele a acordat cu atâta ușurință o diplomă nobiliară judeului român al Țării Hațegului, gândindu-ne că evenimentul se petrecea în primii ani ai veacului al XIV-lea, în timpul tulburărilor și a anarhiei care le adâncise schimbarea dinastiei. Noul rege se străduia să înăbușe tendințele centrifuge ale marii nobilimi și să ducă sub ascultare provinciile adunate sub coroana maghiară¹⁹.

Se pare că în Țara Hațegului existau mai multe cnezate în jurul anului 1351, cel dintâi la Britonia-Grădiște, care, la acea dată avea doi cneji: Andrei și Mihail Cădea.

Timp de mai mulți ani, documentele nu ne mai oferă nici o informație asupra Britoniei și a familiei judeului Nicolae. Apoi, spre 1360, avem din nou știri. Voievod al Transilvaniei în acea vreme a fost Andrei Lackfi (1356-1359), din porunca căruia au fost executați câțiva nobili din Țara Hațegului, printre care se numărau și Cădea din Râu de Mori, Ioan cel Roșu, fratele său Andrei și alții, condamnați la moarte pentru trădare. Acest lucru, probabil, că s-a întâmplat pentru că își manifestaseră interesul pentru Țara românească și pentru voievodul acesteia, Basarab, care, după câștigarea independenței continuă să-și afirme independența, înfruntând pe regele Ungariei Ludovic de Anjou²⁰. Cu acest prilej se confiscă moșia Britonia și toate pământurile care țineau de ea²¹.

Socotind că voievodul Andrei Lackfi ar fi întrecut măsura prin aceste acte de violență, regele Ludovic I a emis câteva diplome de împrumputare. Una din ele, datând din 1360, îi acordă lui Nicolae din Britonia, fiul lui Ioan cel Roșu, și vărului său Lațcu (Ladislau), drepturile în continuare asupra moșiei Britonia împreună cu celelalte sate ce țineau de ea. Această diplomă aduce ceva nou, anume faptul că Britonia fusese centrul mai multor sate românești²². Numele unuia dintre acestea, și anume Breazova, ni-l dovedește un act în care nobila Elena, zisă Mandula, la 1366 revendica jumătate din moșia Breazova, despre care susține că a aparținut lui Nicolae cel Roșu, fiul lui Ștefan²³.

Un document de la 1377 menționează și datele genealogice ale acestei familii. Din act reiese că arborele genealogic al cnejilor români de aici începe cu Lekembrat (în grafia cancelariei maghiare apare sub forma Legény-Brat sau Leken-Brat), care a trăit, după toate probabilitățile, pe la 1200. Maria Holban a propus descompunerea numelui Lekembrat în cuvintele „lekem” și „brat”. Brat probabil provine dintr-un Bratu, antroponim românesc destul de frecvent în evul mediu. El ar explica foarte bine și toponimul mai deosebit de Bretonia, ca reprezentând o deformare de cancelarie a Brătoniei (moșia lui Bratu). Cât despre lekem ar putea fi o formă deformată tot în cancelarie a cuvântului „Lekenii” cu sens de fecior. În evul mediu termenul de fecior se apropie mult ca sens de viteaz, voinic, cavalier²⁴.

Am putea vorbi de Bratu Feciorul care a avut în stăpânire acest teritoriu în jurul anului 1200. Nu este exclus ca data nașterii acestuia să coboare și mai jos, până la sfârșitul sec. XII-lea. Pare să fi trăit cu o generație înaintea cunoscuților voievozi Litovoi și Seneslau, astfel încât putem concluziona că Bratu Feciorul este cea mai veche căpetenie

¹⁸ Popa 1988, p. 87; Rusu 1997, p. 285.

¹⁹ *Ibidem*, p. 331.

²⁰ Pascu 1986, p. 569.

²¹ Popa 1988, p. 87; Rusu 1997, p. 285.

²² *Ibidem*, p. 87.

²³ *Ibidem*, p. 88.

²⁴ Popa 2008, p. 332.

românească din Transilvania, care poate fi identificată prin documente și localizat cu siguranță²⁵.

Lui Bratu i-a urmat Toma, ce a trăit în jurul anului 1255, apoi Ștefan care stăpânea, între 1250-1260, aceste teritorii. I-a urmat Nicolae *villicus* de Hatzag (jude de Hațeg), ce a stăpânit între 1280-1290, pomenit în documente și sub numele de Nicolae cel Roșu, acesta fiind cel care, în 1315, se adresa regelui maghiar Carol Robert de Anjou²⁶. Nu este sigură, dar nici de respins, originea cnezială a lui Nicolae *villicus* al Hațegului, căruia i se confirma, prin diplomă regală, moșia Britonia moștenită de la strămoșii săi, ocupată cu forța de cnejii Dan și Stanislau, ceea ce înseamnă că era stăpânire cnezială²⁷.

Nicolae cel Roșu a avut doi fii, pe Andrei și Ioan cel Roșu și o fiică, Fernia (Fevronia?), căsătorită cu Laurențiu, fiul lui Deme. Urmașii acestei fiice vor duce la o împărțire a Britoniei. Ioan cel Roșu va avea un fiu, pe Nicolae.²⁸

Din același document aflăm despre împărțirea Britoniei în patru părți, cu scopul separării sfertului convenit urmașilor de fiică. Acest sfert urma să se compună din jumătatea de Nord a satului Britonia – *villa Brythonica*, și din satul Poiana Selii – *Thuelyfalwa*, restul era format din partea de Sud a Britoniei și de satele Breazova – *Brazia*, Zeicani – *Bradath*, Păucinești – *Walee* și Hobița – *Ohaba*. Se mai preciza faptul că împărțirea în două a Britoniei urma să se facă de-a lungul drumului principal, ce străbate satul de la Est la Vest. Se mai spune că marginea de răsărit a satului este dată de Apa Mică – *Ryusor*, iar cea apuseană de valea Drașcovului – *Drastor*.

Împărțirea s-a făcut în felul următor: o parte din moșie, care echivala cu jumătate din Britonia, plus Poiana Sălii să fie atribuite doamnei Fernia, iar celelalte 3/4, care reprezentau jumătate din Britonia la care se mai adaugă satele Breazova, Zeicani, Păucinești și Ohaba, rămăneau celorlalți îndreptățiți. În același document se mai menționa și locul unde se afla reședința urmașilor judelui Nicolae cel Roșu²⁹.

Aducând în discuție problema privind aspectul satului Britonia în sec XIV-lea, putem spune că satul avea gospodăriile dispuse pe cele două laturi ale uliței principale (*via publica*), probabil *decumanus maximus* de pe vremea antichității, ce-l împărțea în două jumătăți egale, între Apa Mică și valea Drașcovului. Cercetările recente au dovedit că la Britonia, azi Sarmizegetusa, în colțul de Nord-vest al orașului roman, stările nu s-au schimbat, iar trei din ulițele satului, dispuse paralel și echidistant pe direcția Est-vest, se află riguros deasupra străzilor orașului roman³⁰. Se pare că ulițele satului din această zonă suprapun porțiuni din drumurile romane Est-Vest (*decumani*). Nu știm la ce se referă cercetările recente ale lui R. Popa, dar chiar dacă este foarte posibil, trama stradală romană să fie folosită și în evul mediu, încă nu există nici un sondaj care să confirme această ipoteză. În zona forului, diferența de nivel între drumurile acestea și cele romane este mai mare de 2 m. Prin urmare, păstrarea rețelei de străzi ulterioare antichității, ținând cont și de nivelul de dărâmtură foarte consistent, este destul de puțin probabilă. Pe de altă parte, nu putem exclude posibilitatea ca, în partea de Vest, terenul să fie mai ridicat, construcțiile să nu mai fie foarte înalte, ca urmare nici nivelul de demolare foarte consistent, și din acest motiv să avem păstrată trama stradală mai bine în această parte, în timp ce în apropierea forului să dispară. Se prea poate să mai avem chiar și alte drumuri E-V intermediare,

²⁵ Popa 1977, p. 4.

²⁶ Popa *et alii* 1979, p. 316.

²⁷ Pascu 1986, p. 414; Popa 1988, p. 87.

²⁸ Popa 1988, p. 88.

²⁹ Pascu 1986, pp. 103-105; Popa 1988, p. 88.

³⁰ Popa 1988, p. 212.

acoperite ulterior de nevoile unor gospodării medievale cu casă și pământul aferent, situație păstrată până în zilele noastre, de altfel. Dar fără o verificare arheologică, ele vor rămâne la stadiul de presupuneri.

Dorința de a verifica pe teren informațiile oferite de documentele ce le aveau la dispoziție referitoare la satul medieval, l-a determinat pe R. Popa să înceapă, în vara anului 1978, câteva investigații. Rezultatele nu au fost suficient de relevante.

Dintr-un alt document, ce datează tot din 1377, aflăm că Nicolae, fiul lui Ioan cel Roșu, ceda rudei sale, Stoian, fiul Mușanei din Densuș, o parte din moștenire, în schimbul celor 400 de florini cheltuiți de cel din urmă cu scopul recăstigiării acestor moșii³¹.

La 1385 Stoian Nicolae, fiul lui Ioan cel Roșu și Nicolae, fiul lui Ladislau (ultimii doi în calitate de „*nobiles de Britonya*”), cer transcrierea diplomei din 1360³².

Prima menționare a satului Grădiște, tradus în limba maghiară „*Varhel*”, datează de la 1398, atunci când cnezii din Țara Hațegului depun mărturie în fața voievodului Transilvaniei, la Sarmizegetusa, în legătură cu satele de la izvoarele Bistrei. La 1404 este atestat un Nicolae de Varchel, care este reprezentantul regal în satul Nucșoara³³.

Despre folosirea în paralel a diferitelor nume ale satului ne vorbește și un document ce datează din 10 Februarie 1417, ce aparținea familiei Mara, înregistrat ca „*Diploma 74760*”, aflat la Arhivele Statului din Deva și în care se spune: „*La Alba Iulia la episcopie, s-a prezentat Dan fiul lui Litovoi din Britonia însoțit de Șerban fiul lui Barbu din Sălaș împreună cu cumnatul său Grigore, fiul lui Costea din Britonia care era însurat cu nobila doamnă Mușata, sora lui Dan, fiul lui Litovoi a vrut să cedeze lui Mușata a treia parte din stăpânirea care o avea el în Britonia și în Breazova*”. Importanța acestui document constă în faptul că, după lungi căutări, s-a putut localiza în cele din urmă Britonia pe locul anticei Colonia Dacica Sarmizegetusa. Faptul că Britonia nu este altă localitate decât cea amintită mai târziu sub denumirea de Varhely, ni-l dovedește într-un mod cât se poate de convingător acest prețios document, scris în limba latină și în care se preciza: „*În zisa moșie Britonia, numită cu alt nume Varhel (in dicta posesione Brytonia alia nomine Varhel vocata)*”. Așadar Varhel-Varckely, care înseamnă „locul cetății”, nu este altceva decât numele medieval maghiar al Coloniei Dacica Sarmizegetusa, numită până nu demult Grădiște de către localnici³⁴.

După cum a reieșit din documentele amintite, începând cu sec XV-lea, localitatea apare sub denumirea de Varhel. În continuare vom da denumirea așezării legat de anumite date:

- 1398 – 1402 Varhel (Ortwai Pesty) Temeș 319, Malyus I nr. 5545;
- 1436 Pass Warhel;
- 1482 Warhel;
- 1493 Warhei (Warhel);
- 1516 Warzel (Warhel);
- 1564 Grădiște;
- 1576 Varhely (Veress Doc. I 251, II 117). Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, vol. I-XI;
- 1733 Grădiște (C. K.) (1527-1690), Buc. 1529-1539;
- 1750 Grădișteya CA;
- 1760-1762 Varhely CB;

³¹ Documentele privind istoria românilor, 1988, p. 88; Rusu 1997, p. 285.

³² Popa 1988, p. 88.

³³ Ibidem, p. 88.

³⁴ Documente: Diplome 74760, Arh. Budapesta; Rusu 1999, p. 33.

- 1839 Gredistyel, Gredystye (Lenk);
- 1850 Gredistye;
- 1854 Varhely;
- Grădiștea (bull. 110)³⁵.

Denumirile ungurești nu sunt decât traducerea numelor slavo-române ale unor termeni, printre care și Grădiște (Varhely)³⁶.

Concluzionând cele spuse, putem arăta că vechea capitală a Daciei Romane nu a dispărut, de la mijlocul sec. XIII-lea se va numi Brytonia-Britonya, nume pe care l-a folosit până în sec. XV-lea când localitatea va primi numele „Grădiște”, care în limba maghiară se scria Varhely.

Dintr-un act ce provine din anul 1429, avem știre despre căsătoria unor localnici cu oameni importanți din Transilvania. Este vorba despre Elena, soția voievodului Moga de la Hălmagiu; Anca, văduvă după Ladislau zis „Voicu” de Hunedoara, unchiul după tată al lui Ioan de Hunedoara; sau o femeie al cărui nume nu îl cunoaștem, care intrase în familia nobililor de Brănișca³⁷.

La 1430, cnejii din familia Cîndeștilor primesc, de la regele Sigismund, podul comercial de trecere spre Banat, care se afla înainte de a se intra în Porțile de Fier ale Transilvaniei, undeva între satele Zeicani și Bucova. Pe lângă lucrările de reparații și întreținere ale acestei importante rute comerciale, locuitorii zonei mai aveau și îndatoriri militare sau de adunare de informații privind mișcările de trupe turcești. Astfel de măsuri sunt de înțeles dacă luăm în considerare incursiunile turcești din anii 1420, apoi din 1438, când se pătrunde în Transilvania tocmai prin această cale de acces³⁸.

Un document din 1436 îl amintește pe Andrei, fiul lui Mihail de Peșteana, care deține proprietăți la „*Warhel*” și în alte șapte sate învecinate, lucru care se poate explica fie prin relațiile de căsătorie, fie prin cumpărarea de terenuri în zonă³⁹.

Rolul militar al cnezilor români din Transilvania, mai ales a celor din granițele de Sud, unde primejdia otomană era mai mare, a fost deosebit de importantă. Pentru vitejia sa în luptele împotriva turcilor, la 1436 regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, dăruiește lui Andrei, fiul lui Mihail, ca nouă donație moșiile Peșteana, Răchitova, Breazova, Brădățel, Grădiște și Ostrov din districtul Hațegului, ca să le stăpânească după dreptul nobiliar. Nobilii români participă, alături de cei din Densuș, Râu de Mori și Peșteana alături de Iancu de Hunedoara, la luptele împotriva turcilor⁴⁰.

După mijlocul sec. XV-lea, moșia Britonia, căreia i se spune din ce în ce mai mult Grădiște sau se folosește termenul maghiar Varhely, este divizată între familii românești din Peșteana, Densuș, Breazova, Clopotiva și niște localnici⁴¹.

În plin ev mediu, când procesul de feudalizare se cristaliza, moșia Britonia/Grădiște constituie subiectul unor dispute între diferiți nobili din Țara Hațegului. Într-o listă de documente întocmită în sec. XVIII-lea, apar mai multe acte de proprietate din care rezultă că, între anii 1438-1608, părți din moșia Grădiște au aparținut familiei Murșina⁴². Un document din 29 August 1493 arată că nobilul Ladislu Arca din Densuș poartă proces

³⁵ Suciuc 1968, p. 97.

³⁶ Mateș 1971, p. 11.

³⁷ Rusu 1993, pp. 91-99; Rusu 1997, pp. 285-286, Rusu 1999, p. 32, 35, 199.

³⁸ Jivan 1971, p. 78.

³⁹ Popa 1988, pp. 88-89.

⁴⁰ Csanki, vol. V, p. 24.

⁴¹ Izvoare 1989, pp. 92-285; Rusu 1997, p. 29.

⁴² Arhivele Statului Deva, Fond Societatea de Istorie și Arheologie a Comitatului Hunedoara. Colecția de doc. dos. 1/1608.

cu nobilii Sandrinus George și Andrei pentru mai multe moșii din părțile Hațegului, între care și Grădiște⁴³.

Într-un alt document datat la 5 Ianuarie 1475, este amintită moșia Bretonia pentru care se judecă mai mulți nobili. Între ei se numără Grigore și Ioan, fii lui Laurențiu din Grădiște⁴⁴.

Pe la 1507, un anume Sigismund, fiul lui Dominic de Pozthoh, zălogea, pentru suma de 12 florini de aur, părți din pământurile sale de la Densuș și Sarmizegetusa Miliței, soției lui Nicolae Căndea și Ancăi, văduva lui Mihai Sărăcin. Condiția acestei înțelegeri era aceea ca cele două doamne să redea terenurile lui Sigismund sau urmașilor acestuia, atunci când ei vor putea să returneze suma împrumutată⁴⁵.

Nu mai puțin însemnat este documentul care arată că Milița, fiica Veronicăi și soția lui Nicolae Kendeffy de Râu de Mori, între anii 1521-1524 va desfășura un lung șir de procese cu mama sa, privind împărțirea între ele a unor porțiuni din posesiunile Densuș și Sarmizegetusa (Varhel), reobținute, după multe eforturi, de la Barnaba, de Bela, banul de Severin, intrus în Hațeg. În 1526 intervine în dispută și Ioan Bradach de Saswar, fiu, de asemenea, al Veronicăi, dar câștigul de cauză rămâne de partea Miliței⁴⁶.

În sec. XIII-XV s-au petrecut acele „*pustiiri de sate*”, care nu se datorează neapărat unor presiuni sau atacuri, ci se puteau produce și sub influența unor factori de natură economică sau demografică, când o serie de comunități se mută temporar sau definitiv din locurile de baștină. În acele vremuri, probabil, țăranii din Poiana Sălii au coborât la Britonia-Grădiște, iar Zeicaniul se va mări prin cuprinderea celor ce proveneau din cătunele Poiana lui Achim și Râu Iordan. Probabil că aceste procese nu erau foarte rapide, cel puțin cât nu se petreceau forțat, și durau cel puțin pe timpul unei generații, dacă nu cumva a mai multora⁴⁷.

Trecerea unor mari demnitari prin Țara Hațegului era folosită pentru organizarea unor adunări lărgite ale cnezilor, de felul soboarelor locale. Astfel poate fi amintit itinerariul lui Iancu de Hunedoara în calitatea sa de voievod al Transilvaniei. Din câte știm astăzi, el a trecut prin Hațeg în câteva rânduri. Atestările rămase datează din 7 iunie 1443 Hațeg, 26 August 1448 Densuș, Grădiște la 26 August 1448 și 5 Mai 1451⁴⁸.

Nobilii români din Grădiște continuă să participe la adunările organizate în Țara Hațegului. La o cercetare de martor făcută de funcționarii din Alba Iulia pentru stăpânitorii din Ciula și Fărcădinul de Sus, la 1 August 1508 participă la o adunare la Fărcădinul de Jos 225 de nobili din 34 de sate ale Țării Hațegului, între care 3 din Grădiște. Aceștia erau: Barta, Martin și Ștefan, deși primii doi, cel puțin după nume, nu par a fi români⁴⁹.

Din a doua jumătate a sec. XV-lea, la Breazova, avem atestată o familie nobiliară rezidentă în sat, din care se remarcă Ioan, fiul lui Mihail de Breazova, ajuns castelan de Timișoara. În sec. XVI-XVII, documentele ne vorbesc în mod frecvent de membri ai familiei Brazovay⁵⁰.

Despre nobilii din Zeicani avem unele date abia spre sfârșitul sec. XV-lea și începutul sec. XVI-lea, când știm, din diplome regale, că o serie de familii vor primi o

⁴³ Arhivele Statului Budapesta, M. O. D. L. 29876.

⁴⁴ Arhivele Statului Budapesta, M. O. D. L. 29530.

⁴⁵ Pop 1984-1985, p. 218.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 217.

⁴⁷ Popa 1988, p. 143.

⁴⁸ Rusu 1984-1985, pp. 172-173; Rusu 1987-1989, p. 262; Rusu 1999, p. 35.

⁴⁹ Colecția Hurmuzaki, vol. II, p. 173; Rusu 1997, p. 29.

⁵⁰ Rusu 1997, p. 172; Rusu 1999, p. 201.

protecție, care va dura de-a lungul evului mediu și chiar în perioada premodernă. La 1780, la Zeicani erau semnalate 13 familii de nobili unisesionați⁵¹.

La 21 Mai 1773, împăratul Iosif al II-lea, intrând în Ardeal pe la Porțile de Fier ale Transilvaniei, cu siguranță a trecut și prin Grădiște, iar de aici s-a îndreptat spre Hațeg, Hunedoara, Deva, Orăștie, Alba Iulia, etc. În această călătorie împăratul a luat cunoștință de situația locuitorilor acestei așezări⁵².

Într-un raport din 22 Mai 1773, întocmit de o comisie imperială și adresată Curții de la Viena cu prilejul mai sus menționatei vizite, se menționează că s-a trecut prin localitatea „*Varhely, care desemnează în limba maghiară o localitate unde se află cetatea (Grădiște-Sarmizegetusa). În istoria scrisă se arată că localitatea de aici era Ulpia Traiana și a fost capitala provinciei romane. Aici pot fi văzute ruinele amfiteatrului în aer liber*”⁵³.

Un moment important l-a jucat în această zonă și răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan.

Despre participarea directă a țăranilor din Grădiște la răscoală, ne stau mărturie și alte documente. D. Prodan ne indică, pe o „*hartă a răscoalei*”, faptul că satele Grădiște și Zeicani erau ultimele spre Banat cuprinse de aria răzmeriței. Același autor sublinia că valea Streiului a fost cuprinsă de răscoală la 7 noiembrie 1784, de aici, răscoala s-a întins spre Zeicani⁵⁴.

Sistarea conscripției militare a adus adânci nemulțumiri în rândul țăranilor din această parte a Țării Hațegului. La 21 Septembrie 1784, regalistul Andrei Zejk dă relații asupra reacției țăranilor din mai multe sate cu privire la publicarea sistării conscripției militare. Cei din Clopotiva i-au convocat pe oamenii din satele Grădiște, Breazova și Hobița, considerând conscripția ca o emanație imperială, motiv pentru care au refuzat să ia la cunoștință conținutul publicației⁵⁵.

Țăranii răsculați au ocupat moșiile nobililor, și-au împărțit între ei vitele și alte bunuri. În Grădiște sunt păgubiți trei membri ai familiei Tornya și preotul unit Popa Zaharia, care a fost păgubit cu 51, 32 și 1/2 florini, o sumă relativ mică față de alte sate⁵⁶.

Dintr-o relatare a vicecomitele Valentin Szilivási, de la 29 noiembrie din Hațeg, rezultă faptul că țăranii din satele Râu de Mori, Ostrov, Valea Dâlji, Sibișel, Ohaba, Grădiște și Păucinești refuză să restituie lucrurile și vitele luate de la nobili. Acest refuz, după cum rezultă din mărturiile juzilor nobiliari, se baza pe neîncrederea românilor în sistarea conscripției militare, ce o puneau pe seama unor scorneli ale maghiarilor. Se considera drept necesară o intervenție militară sub conducerea vicecolonelului Karp, a cărui autoritate ar fi putut da și credibilitate publicațiilor de sistare. În caz contrar, exista temerea unei răzmerițe a satelor care încă nu se răsculasera⁵⁷.

În decembrie 1784, țăranii încă mai trăiau cu nădejdea că vor primi arme (vor fi conscriși militar) și se adresau pentru aceasta vicecolonelului Karp. Când lucrurile păreau a se liniști, țăranilor le-a crescut îndrăzneala și satele se duc cu grămada la Hațeg. „*După cum se aude*”, scria asesorul Sigismund Nagy, în 2 ianuarie, vicecomitelui Hunedoarei,

⁵¹ Rusu 1997, p. 331.

⁵² Densușianu 1976, p. 98.

⁵³ Vânătoru 1984-1985, p. 243.

⁵⁴ Prodan 1979, I, pp. 323-326.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 269.

⁵⁶ Prodan 1979, I, 327; II, p. 540.

⁵⁷ Prodan 1979, II, pp. 203-204.

„trimișii satelor Grădiște, Păucinești și Hobița s-au dus la Deva la generalul Papilla. Un răspuns favorabil de la acesta ar duce la o nouă răscoală”⁵⁸.

Un alt document arată că „Gheorghe Mara vicejude al cercului Hațeg și Gabriel Torna, comisar procesual, atestă că nobilului Brazovoi Sigismund din Breazova i-au fost distruse casele și alte bunuri în timpul răscoalei lui Horea. Satele Breazova și Grădiște s-au angajat să-l despăgubească dar nu au plătit nimic”⁵⁹.

Comisia de investigare numită pentru a descoperi cauzele răscoalei, va primi numeroase plângeri din partea țăranilor în legătură abuzurile săvârșite după încheierea răscoalei și, în ciuda restituirilor, nobilii nu pot fi mulțumiți. Plângeri au întocmit și satele Hobița, Păucinești, Grădiște și Ostrov⁶⁰.

În anul 1785, se pare că în satele hațegane încă se punea problema unei ridicări a maselor țăărănești. Din această cauză, autoritățile au ordonat ca, în Țara Hațegului, să se ia măsuri speciale de pază, pentru că „plebea valahă” este foarte agitată⁶¹.

În ansamblul acestor măsuri, dar și de prevenire a izbucnirii unei noi răscoale, se întocmesc planuri de apărare a Țării Hațegului dinspre Țara Românească, răspunzând, probabil, ordinului Împăratului din 3 februarie 1785. Un asemenea plan, intitulat „Rânduială de cum poate fi împiedicată sau combătută, prin înțelegere între autoritatea civilă și miliția de graniță, hoția care se poate isca în vara viitoare în ținutul Hațegului”, prevedea ca „un stegar cu 18 oameni va sta de pază în satul Grădiște de unde va patrula pe marginea Banatului, în dreapta până la Băuțar, în stânga pe hotarele satelor Clopotiva și Râu de Mori”. Și civililor li se stabileau măsuri de supraveghere și pază în sate, să dea alarma în caz de probleme, să colaboreze în cazul urmăririlor de persoane și să comunice cu unitățile militare⁶².

Studiind statistica făcută imediat după răscoală și anume după 1786, se poate trage concluzia că Sarmizegetusa se găsea într-un progres continuu pe toate laturile vieții. Populația a crescut destul de mult și tot simțitor a crescut și numărul nobililor. Datele cuprinse în statistica amintită sunt următoarele⁶³:

Case	71
Familii	76
Populație	520
Absenți din localitate	7
Populație de fapt	513
Bărbați	273 (căsătoriți 111, 162 necăsătoriți)
Femei	247
Preoți	1
Jeleri	79
Nobili	12

„Până la 4 februarie 1787 au fost încasate impozite pe anul fiscal 1786-1787 în valoare de 50 florini renani, 30 creițari, de la locuitorii satului Grădiște”⁶⁴.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 428.

⁵⁹ Prefectura jud. Hunedoara dos. 32/ 1784 f. 10.

⁶⁰ Prodan 1979, II, p. 271.

⁶¹ Cerghedeau 1972, pp. 106-107.

⁶² Prodan 1979, II, p. 376.

⁶³ Doc. Arhivele Statului Deva, Statistica 1787.

⁶⁴ Arhivele Statului Deva, Prefectura jud. Hunedoara, dos. 6/ 1787, fond 7.

Bibliografie

- Alicu 1994 = D. Alicu, *Opaițele romane. Die römischen Lampen. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, București, 1994
- Alicu 1997 = D. Alicu, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Amfiteatrul I*, Cluj Napoca, 1997
- AMN = *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, vol. I, 1964
- Băeștean 2010 = G. Băeștean, *Canale târzii la Sarmizegetusa*, articol în curs de apariție
- CCA = *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, București
- Cerghedean 1972 = M. Cerghedean, *Contribuții privind frământările sociale din comitatul Hunedoara după răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan (1784-1790)*, în „Sargetia” 9, 1972
- Dacia = *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, București, 1 (1924) – 12 (1948); N.S., „Revue d'archéologie et d'histoire ancienne”, București, 1 (1957) și urm.
- Daicoviciu 1933 = C. Daicoviciu, *Fouilles de Sarmizegetusa. Deuxieme comperendu (1925-1928)*, în „Dacia” 3-4, 1933
- Daicoviciu 1966 = C. și H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana (Sarmizegetusa romană)*, București, 1966
- Daicoviciu et alii 1979 = H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1975-1977 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în „Sargetia” 14, 1979
- Daicoviciu, Alicu 1981 = H. Daicoviciu, D. Alicu, *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I)*, în „AMN” 18, 1981
- Daicoviciu 1981 = H. Daicoviciu, *Un fragment céramique à chrisme de Ulpia traiana Sarmizegetusa*, în „Revue Roumaine d'Histoire” 4, București, 1981
- Daicoviciu et alii 1983 = H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, A. Soroceanu, C. Ilieș, *Săpăturile din 1980 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în „MCA” 15, București, 1983
- Densușianu 1976 = N. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și în Ungaria 1784-1785*, București, 1976
- Diaconescu 1995 = Al. Diaconescu, *Lămpi romane târzii și paleobizantine din fosta provincie Dacia*, în „EN” 5, 1995
- Diaconescu 2004 = Al. Diaconescu, *The towns of Roman Dacia: an Overview of recent archaeological research*, în I. P. Haynes, W. S. Hanson (ed.) „Roman Dacia. The making of a provincial Society”, Portsmouth, Rhode Island, 2004
- Diaconescu, Bota, Voișian 2006 = Al. Diaconescu, E. Bota, V. Voișian, *Ceramica de tradiție provincial romană în sec. V-VI pe teritoriul Daciei. Grupul Sarmizegetusa-Napoca*, în C. Gaiu, C. Gazdac (ed.) „Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase”, Bistrița-Cluj-Napoca, 2006
- Horedt 1956 = K. Horedt, *Ținutul hunedorean în secolul IV - XII. Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956
- EN = *Ephemeris Napocensis*, Institutul de Arheologie Cluj-Napoca
- Izvoare 1989 = *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea*. Vol. I (1402-1473), Cluj-Napoca, 1989
- Jivan 1971 = I. Jivan, *Mișcările țărănești de pe domeniul Râu de Mori (Țara Hațegului) în secolele XV-XVI* în „Sargetia” 8, 1971
- Mateș 1971 = Șt. Mateș, *Emigrări românești din Transilvania în secolul XII-XX*, București, 1971
- MCA = *Materiale și cercetări arheologice*, București
- Pascu 1986 = Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, vol. III, 1986
- Pop 1984-1985 = I. A. Pop, *Din documentele Arhivelor Naționale Slovace de la Bratislava despre Țara Hațegului la începutul secolului al XVI-lea*, în „Sargetia” 18-19, 1984
- Popa 1977 = R. Popa, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa – Britionia* în „Magazin istoric” 8, 1977

- Popa et alii 1979 = R. Popa, Șt. Matei, V. Eskenasy, I. Chicideanu, I. Iuga, *Șantierul Arheologic Sarmizegetusa, (Județul Hunedoara) (Epoca post-romană). Raport privind rezultatele cercetărilor campaniei 1978*, în „MCA” 13, Oradea, 1979
- Popa 1988 = R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988
- Prodan 1979, I-II = D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I-II, București, 1979
- Rusu 1984-1985 = A. A. Rusu, *Dovezi pentru continuitatea adunărilor românești din Țara Hațegului după mijlocul sec. XV-lea*, în „Sargetia” 18-19, 1984-1985
- Rusu 1987-1989 = A. A. Rusu, *Miscellanea Hatzegiana (Informații și reinterpretări privitoare la istoria Țării Hațegului în evul mediu)*, în „AMN” 24-25, 1987-1989
- Rusu 1993 = A. A. Rusu, *Un proces de moștenire din anul 1429, pentru stăpâniri la Grădiște (Sarmizegetusa) și implicațiile lui în Hunedoara și Zarand*, în „Ziridava” 18, 1993
- Rusu 1997 = A. A. Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997
- Rusu 1999 = A. A. Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Cluj Napoca, 1999
- Sargetia = *Sargetia. Acta Musei Regionalis Devensis*, Deva
- Suciu 1968 = C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, vol. II, 1968
- Vânătoru 1984 = 1985- E. M. Vânătoru, *O descriere a comitatului Hunedoara la 1773 în „Sargetia” 18-19*, 1984-1985
- Winkler 1974-1975 = I. Winkler, *Descoperiri monetare în Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în „Sargetia” 11-12, 1974-1975
- Ziridava = *Ziridava*, Arad

SARMIZEGETUSA, ALLA FINE DELL'ANTICHITÀ AL MEDIOEVO (I)

(Riassunto)

Tarda antichità. Quando la città parla Sarmizegetusa solito pensiero ci porta a una città della provincia romana a nord del Danubio. In quasi 2.000 anni fa questi luoghi erano conosciuti picco sviluppo politico, economico o culturale. Dopo aver lasciato la provincia da parte dell'esercito romano e l'amministrazione, la grande città continuerà ad essere vissuta, anche in condizioni di gran lunga inferiore. In epoca medievale, e nei secoli successivi, non ci sarà mai raggiungere la ricchezza e lo splendore Sarmizegetusa dell'antichità, che non significa un abbandono totale di siti.

La gente continuerà a vivere e di vivere tra le rovine che fornirà i materiali e la costruzione riparo. Purtroppo, come il resto della nostra storia, informazioni per il periodo dal VIII-XIII secolo quasi completamente scomparsi. Solo ulteriori scoperte archeologiche ci può portare, alla fine, i nuovi dati da questo punto di vista.